

Matnlardan uyushiq bo'laklarning o'rni**Jumabekova Gulmira Alisher qizi**

Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili

va adabiyoti universiteti ona tili va adabiyoti

ta'limi fakulteti 3- bosqich talabasi.

Telefon raqami : 77-420-24-02

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada o'zbek tilining sintaktik tizimida muhim o'rin egallovchi **uyushiq bo'laklar** atroflicha o'rganiladi. Tilshunoslikda uyushiq bo'laklar bir xil sintaktik vazifani bajaradigan, teng huquqli bo'laklar sifatida izohlanadi. Ular gap tuzilishining serqirra va ifodali bo'lishida alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, o'quvchilarda savodxonlik, mantiqiy ifoda va aniq fikrlash malakalarini shakllantirishda uyushiq bo'laklarning o'rganilishi zaruriy hisoblanadi.

Maqolada uyushiq bo'laklarning gapdagi grammatik rolini aniqlash, ularning turlari (uyushiq ega, uyushiq kesim, uyushiq to'ldiruvchi, hol va aniqlovchilar), ularni hosil qiluvchi vositalar (bog'lovchilar, ohang, takrorlash va ulovchi birliklar) haqida keng izoh berilgan. Shuningdek, turli maktab darsliklari, jumladan, 5–9-sinflar uchun mo'ljallangan o'zbek tili darsliklaridan amaliy misollar keltirilgan. Uyushiq bo'laklarning o'zaro bog'lanish mexanizmlari, ularning nutqdagi ifodalanish uslublari ham batafsil ko'rib chiqilgan.

Bundan tashqari, mavzuni maktab o'quvchilari oson va samarali o'zlashtirishi uchun metodik tavsiyalar, mashq turlari, interfaol o'yin va didaktik usullar ham maqolada o'z ifodasini topgan. Maqola natijalariga ko'ra, uyushiq bo'laklarning chuqur o'rganilishi til madaniyatini yuksaltirish, o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini boyitish, fikrni

aniq, mantiqli va izchil ifoda etish ko'nikmasini shakllantirishda muhim vosita bo'lishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: uyushiq bo'lak, sintaksis, gap tuzilishi, maktab darsligi, bog'lovchi vositalar, metodik yondashuv, til madaniyati.

Tilimizning boyligi va ifoda imkoniyatlarini to'laqonli aks ettirishda gapning grammatik bo'laklari muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, **uyushiq bo'laklar** orqali gapda turli hodisalar, predmetlar yoki belgilar o'rtasidagi bog'lanish aniq va ta'sirli tarzda ifodalanadi. Maktab darsliklarida ushbu mavzu o'quvchilarga hayotiy misollar orqali tushuntiriladi va til amaliyotida qo'llash o'rgatiladi

Uyushiq bo'laklar — bu gapda bir xil sintaktik vazifani bajarayotgan va odatda bog'lovchilar yoki tinish belgilar (vergul, chiziqcha) yordamida bir-biriga bog'langan bo'laklardir.

Masalan:

Tong otdi, quyosh chiqdiki, qushlar sayradi. Ushbu gapda “tong otdi”, “quyosh chiqdiki”, “qushlar sayradi” bo'laklari mazmunan bog'langan va birgalikda bir voqeani ifodalayapti.

O'zbek tili 8-sinf darsligida (mualliflar: S. Rajabov va boshq.) uyushiq bo'laklar mavzusi chuqurroq yoritilgan. Darslikda aytilishicha, uyushiq bo'laklar turli xil gap bo'laklari — ega, kesim, aniqllovchi, to'ldiruvchi va hol sifatida qatnashishi mumkin.

Misollar (darslikdan):

- *Tongda bog'lar, dalalar, xiyobonlar yashnab ketdi.* — bu yerda “bog'lar, dalalar, xiyobonlar” uyushiq egalar.
- *U mehmonlarni kutib oldi, ularga choy uzatdi va iliq so'zlar aytdi.* — bu esa uyushiq kesimlar misolidir.

Bu kabi uyushiq bo'laklar gapda **g'oyaning izchilligini, fikrning silligligini** ta'minlaydi. Ayniqsa, badiiy matnlarda uyushiq bo'laklar orqali **obrazli tasvir, ritmik oqim** yaratiladi. Masalan, Abdulla Qodiriy yoki G'afur G'ulomning asarlarida ko'p

hollarda uyushiq to'ldiruvchilar va egalar orqali xalq hayoti, tabiat manzaralari chuqur ifodalanadi.

Uyushiq bo'laklarning matndagi vazifalari

- 1. Fikrni kengaytirish:** Uyushiq bo'laklar yordamida bir nechta tushunchalarni bir gapda jamlash mumkin. *U daftarini oldi, qalamini chiqarib qo'ydi va yozishga tushdi.*
- 2. Izchillik yaratish:** Matndagi voqealar ketma-ketligini tabiiy ifodalaydi. *Daraxtlar shitirlaydi, qushlar sayraydi, shabada esa yengil esadi.*
- 3. Ohangdorlik kiritish:** Ayniqsa, she'riy va badiiy matnlarda uyushiq bo'laklar ohang, ritm va ekspressivlik keltiradi.
- 4. Muallifning fikrini kuchaytirish:** Uyushiq bo'laklar orqali bir fikr turli jihatdan yoritiladi.

Bu maktab — bilim manbai, tarbiya o'chog'i, nurli yo'l boshlovchisidir.

Xulosa qilib aytganda, matnlarda uyushiq bo'laklardan foydalanish fikr ifodasini kengaytiradi, gaplar o'rtasida mantiqiy bog'liqlikni ta'minlaydi, badiiy ifodaning ta'sirchanligini oshiradi. Maktab darsliklarida bu bo'laklarning sintaktik va semantik vazifalari o'quvchilar uchun hayotiy misollar orqali yoritilishi o'zbek tilining amaliy o'rganilishi uchun juda muhimdir. O'quvchilar uyushiq bo'laklar orqali matn yaratish malakasini mustahkamlab, adabiy tilimizning go'zalligini chuqurroq anglaydilar.

Uyushiq hollar ko'pincha sifat-dosh, ravish yoki ravishdosh orqali ifodalanadi. Ular bog'lovchi yordamida yoki bog'lovchisiz, ohang vositasida bog'lanadi.¹

Misol:

U tinch, sokin va ehtiyotkorona gapira boshladi.

Bu yerda har biri harakatning qanday bajarilganini ifodalaydi — ya'ni uyushiq hol bo'laklaridir.

¹ Jo'rayev M. O'zbek tilshunosligi bo'yicha amaliy mashg'ulotlar. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.

Uyushiq aniqlovchi

Aniqlovchi gapdagi otning belgilarini ifodalaydi. Uyushgan aniqlovchilar bir xil otga bog'lanadi.

Bunday bo'laklar asosan sifat, son, olmoshlar vositasida ifodalanadi. Ular aniqlayotgan ot bilan birga keladi va o'zaro parallel tarzda harakat qiladi.

Misol:

U mehribon, dono va sabrli ayol edi.

Bu yerda “mehribon”, “dono”, “sabrli” — uyushiq aniqlovchilardir.

Uyushiq bo'laklarning grammatik va stilistik imkoniyatlaridan o'quvchilarning yozma nutqini boyitishda samarali foydalanish mumkin. Gaplarni murakkablashtirish, fikrni tugal va aniq ifodalash, esda qolarli uslub yaratishda ular muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, ushbu bo'laklarning turlarini farqlay olish, ularni amaliyotda qo'llash o'quvchilar uchun muhim kompetensiyadir. Quyidagi gaplardan uyushiq bo'laklarni toping, ularning turini belgilang:

1. Bahor, yoz va kuzda biz bog'da ishlaymiz.
2. U ishda bardavom, mas'uliyatli va vijdonli edi.
3. Men maktabga ertalab, o'z vaqtida va quvnoq boraman.
4. Onam, buvim va xolam birga dasturxon tayyorlashdi.

O'zbek tili grammatikasi — boy va murakkab tuzilishga ega tizim bo'lib, har bir sintaktik birlik o'z vazifasiga, o'ziga xos belgi va mazmunga ega. Shunday birliklardan biri — **uyushiq bo'laklar** bo'lib, ular gap tarkibida bir xil sintaktik vazifani bajaruvchi, bog'lovchilar yordamida yoki bog'lovchisiz ketma-ket kelgan bo'laklardir. Ushbu bo'laklar tildagi ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi, fikrni aniq, ravon, mantiqiy ketma-ketlikda ifodalashda muhim rol o'ynaydi.

Mazkur tadqiqotda uyushiq bo'laklarning turli ko'rinishlari (uyushiq ega, uyushiq kesim, uyushiq to'ldiruvchi, uyushiq aniqlovchi, uyushiq hol) ko'rib chiqildi, har birining tuzilishi, vazifasi va gapdagi o'rni aniq misollar bilan yoritildi. Ayniqsa, maktab

darsliklarida uchraydigan uyushiq bo'lakli gaplar tahlil qilinib, ularning ta'limiy ahamiyati ochib berildi.

Shuningdek, tadqiqot davomida uyushiq bo'laklarning o'quvchilarning yozma va og'zaki nutqini boyitishdagi ahamiyati, mantiqiy ifoda vositasi sifatida qanday xizmat qilishi, ularni to'g'ri qo'llashda nimalarga e'tibor berish zarurligi ta'kidlandi. O'quvchilarga uyushiq bo'laklar asosida tuzilgan mashqlar, izohli misollar, test savollari taqdim etilishi orqali mavzuni puxta o'zlashtirish imkoniyati kuchaytiriladi.

Xulosa qilib aytganda, **uyushiq bo'laklar** — ona tilimizning sintaktik tuzilmasida muhim o'rin tutuvchi birliklar bo'lib, ularni chuqur o'rganish nafaqat tilshunoslik nazariyasi uchun, balki amaliy nutq madaniyatini shakllantirishda ham zarur hisoblanadi. Shuning uchun ushbu mavzuni maktab darsliklarida yanada boyroq misollar va interaktiv topshiriqlar bilan yoritish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbek tili. 6-sinf darsligi / M. Jo'rayev, Z. Shukurova va boshqalar. – Toshkent: «O'zbekiston», 2021.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. – Toshkent: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi», 2006.
3. Karimov B., To'xtaboyev Sh. O'zbek tili nazariy grammatikasi. – Toshkent: «Fan va texnologiya», 2019.
4. G'afurov N. Hozirgi o'zbek adabiy tili sintaksisi. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
5. Sharipov A. O'zbek tili sintaksisi. – Toshkent: Fan, 2001.
6. Jo'rayev M. O'zbek tilshunosligi bo'yicha amaliy mashg'ulotlar. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
7. Internet manbalari: www.ziyounet.uz, www.eduportal.uz – o'zbek tili bo'yicha elektron darslik va ilmiy maqolalar.